

Виолета З. Стојичић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за англистику

Оригинални научни рад
УДК 821.163.41-3 Андрић И.
811.163.41:81-117
161.225.23:81-117
Примљено 1. 8. 2014.

ВРЕДНОСНИ СУДОВИ У ПРОЗИ ИВЕ АНДРИЋА ПРЕМА ТЕОРИЈИ ВРЕДНОВАЊА СИСТЕМСКО-ФУНКЦИОНАЛНЕ ЛИНГВИСТИКЕ

Теорија вредновања (енгл. Appraisal Theory) у Системско-функционалној лингвистици бави се лингвистичким аспектом саопштавања етичких и естетских процена и описа емоција у тексту. У раду ћемо се бавити доменом вредносних судова (енгл. judgment), који су као део система вредновања описани у поменутој теорији. Овај домен обухвата ставове према понашању и опхођењу људи, а деле се на два типа, и то судове друштвене оцене (енгл. social esteem) и судове друштвеног одобравања (енгл. social sanction). Језик којим се исказује суд о нечему јесте језик евалуације (енгл. evaluative language), а у анализи коју спроводимо желимо показати којим је језичким средствима исказан пишчев став према ономе што вреднује, тј. који се вредносни судови могу забележити у прози И. Андрића и како су дати вредносни судови саопштени. С обзиром на то да је до сада лингвистички систем вредновања изучен само у енглеском језику, поменути теорију желимо применити на опис књижевног српског језика.

Кључне речи: теорија вредновања, интерперсонална метафункција, језик евалуације, вредносни судови, друштвена оцена, друштвено одобравање.

1. Увод

У оквиру Системско-функционалне лингвистике језик је описан у многобројним својим функцијама кроз које се, уопштено говорећи, остварује намеравано значење. Једна од функција јесте интерперсонална (енгл. interpersonal metafunction), у коју спада употреба језика евалуације

¹ violeta.stojicic@filfak.ni.ac.rs

(енгл. evaluative language), чија својства су детаљно обрађена у систему теорије вредновања (енгл. Appraisal Theory). Поменућа теорија бави се језиком којим се исказују ставови, судови и емоције у тексту. Како је у овом моделу до сада претежно истражен енглески језик, овде ћемо настојати да поменућу теорију применимо на интерпретацију књижевних текстова на српском језику и испитамо језичке механизме вредновања, и то механизме саопштавања вредносних судова.

Домен система вредновања за који се занимамо јесу вредносни судови (енгл. judgment). Вредносним судовима се, наине, исказује став према људима и њиховом понашању, делању и опхођењу, на основу општеприхваћених норми, етичких, социјалних и религијских. Реализација ових судова заснива се, рецимо, на параметру способности (енгл. capacity; нпр. *моћан/слабашан*) или истрајности (енгл. tenacity; нпр. *храбар/кукавички*), у оцени личних капацитета, док су у оцени моралних вредности то параметри истинољубивости (енгл. veracity; *поштен/непоштен*) и доличности (енгл. propriety; нпр. *долично/недолично*), између осталих.

1.1 Теорија вредновања у Системско-функционалној лингвистици

Теорија вредновања се заснива на сазнањима Системско-функционалне лингвистике (СФЛ) о лингвистици текста (EGGINS AND SLADE 1997; IEDEMA, FEEZ AND WHITE 1994; MARTIN 1995; MARTIN 2000). Систем вредновања обухвата три домена, од којих сваки има и своје поддомене, и то 1) домен становишта (енгл. attitude), који обухвата осећања, судови о људском понашању и естетске описе, 2) домен ангажовања (енгл. engagement), који се тиче подстицања заузимања става код саговорника/читаоца, и 3) домен степеновања (енгл. graduation), којим се појаве степеновано приказују ради јачег утиска.

Домен становишта се дели на осећања (енгл. affect), вредносне судови (енгл. judgment) и естетске судови (енгл. appreciation). Осећање обухвата језичке ресурсе којима се интерпретирају емотивне реакције; Мартин и Вајт (MARTIN AND WHITE 2005: 34-38) из енглеског језика наводе реченицу у којој су описана осећања везана за догађај у САД 11. септембра 2001. године:

The terrible events of the past week have left us with feelings – in order of occurrence – of horror, worry, anger, and now, just a general gloom. (срп. *Ужасни догађаји од прошле недеље у нама су побудили осећања – по наведеном редоследу – страха, забринутости, беса, а сада, и опште утучености*).

Вредносни судови се доносе ради процене понашања и опхођења људи на основу одређених норми, како се, рецимо, то чини у тексту кри-

тике неоконзервативне владе аустралијског премијера Џона Хауарда (MARTIN AND WHITE 2005: 34-38):

Worse, this is a mean administration, a miserly, mingy, minatory bunch if ever there was one. (срп. *Што је још горе, ово је онака администрација, шкрта, ускогруда, зла гомила као ниједна пре*).

Естетски судови подразумевају употребу језика којим се процењује вредност енититета у погледу лепоте или утиска који оставља, као у следећој критици музичког дела (MARTIN AND WHITE 2005: 34-38):

... and, as a bonus, a very psychedelic, destructive (literally!), cathartic and liberatory version of Jimi Hendrix's 'Third stone from the sun'. (...а као бонус песма, врло психоделична, деструктивна (дословно!), катарзична и ослобађајућа верзија песме Џимија Хендрикса 'Third stone from the sun').

Ангажовање се у најопштијем смислу односи на језичке елементе какви су модалност, допусност, речце личне оцене, и слично, којима говорник/писац успоставља однос између својих ставова и потенцијалних одговора саговорника/читаоца на те ставове, тако што се позива на други извор или тврдњу, нешто негира, нечему се супротставља или нешто потврђује (нпр. *There can be no denying the banks have been greedy*, MARTIN AND WHITE 2005: 100; срп. *Не може се порећи да су банке похлепне*).

Степеновање се дели на два типа. Један тип степеновања се назива интензитет (енгл. force); остварује се путем интензификатора, компаратива или суперлатива, и градиране лексике (енгл. loathe уместо dislike, MARTIN AND WHITE 2005: 34-38; срп. *презирати* уместо *мрзети*). Код особина и својстава који се не могу поредити, користи се други тип степеновања, и то фокус (енгл. focus), тако што се категорије описују у односу на прототип (нпр. *Some pure essence of stupid so uncontaminated by anything else as to be beyond the laws of stupidity that we know*, MARTIN AND WHITE 2005: 34-38; срп. *У бити, чиста глупост тако неупрљана ничим другим да је изван закона глупости какву познајемо*).

1.2. Поддомен вредносних судова

У поддомену вредносних судова, из домена становишта, вреднује се људско понашање на основу институционализованих норми. Мартин и Вајт (2005: 52-56) деле вредносне судове на друштвену оцену (енгл. social esteem) и друштвено одобравање (енгл. social sanction). Судовима друштвене оцене износи се становиште које нема законску или моралну тежину, већ се њиме скреће пажња на прихватљиво или неприхватљиво понашање. Друштвена оцена обухвата следеће параметре:

а) узорност (енгл. normality), која се тиче уобичајености у људском понашању и нарави, а може се описати придевима какви су *natural* и *stable* у енглеском језику и *природан* и *стабилан* у српском;

б) способност (енгл. capacity), која се односи на то да ли је неко кадар да нешто обави или да ли има знања и вештина да нешто постигне, у погледу физичке способности и менталних капацитета; судови о способности могу се донети уз помоћ придева какви су *sensible* и *ignorant* у енглеском језику и *разуман* и *неук* у српском;

в) истрајност (енгл. tenacity), која се тиче упорности и настојању да се опстане и не попусти пред потешкоћама, што се описује придевима *loyal* и *reckless* у енглеском језику и *одан* и *непромишљен* у српском.

Позитивним судовима друштвене оцене исказује се дивљење или поштовање према ономе чије се понашање или особине вреднују, док се путем негативних судова друштвене оцене нешто замера.

Судови друштвеног одобравања наговештавају да је у нечијем понашању, опхођењу или делању доведено у питање поштовање одређених правила дефинисаних у друштву. Та правила могу бити законске или етичке природе. Друштвено одобравање обухвата следеће параметре:

а) иситинољубивост (енгл. veracity), која се односи на особину човека да се држи истине или улива поверење, што се може описати придевима *discrete* и *deceitful* у енглеском језику и *поверљив* и *варљив* у српском;

б) доличност (енгл. propriety), која се тиче поштовања општеважећих етичких или религијских начела и поштовања закона, а описује се придевима какви су *generous* и *vain* у енглеском језику и *дарежљив* и *ташт* у српском.

Позитивним судовима друштвеног одобравања хвале се нечије врлине, док се негативним судовима онај који се вреднује прекорева или осуђује, па можемо рећи да судови друштвеног одобравања имају већу тежину од друштвене оцене.

2. Вредносни судови у књижевном српском језику

2.1. Узорак и метод

Узорак који овде анализирамо према постулатима, појмовима и аналитичком апарату описане теорије вредновања сачинили смо на основу корпуса прозе Иве Андрића у који смо уврстили три приповетке, четири романа и једну књигу медитативних записа, које смо набројали у Изворима. Андрић у своме стваралаштву не прикрива свој глас, који је, у суштини, проицљив и оштроуман, а његово приповедање проткано је универзалним истинама и запажањима о људској природи и судбини. Како истиче Деретић (1983: 148-150), описана збивања у Андрићевим делима истичу „немоћ човека

да савлада мучне доживљаје и негативна искуства да их се ослободи и да живи спонтано и срећно“. У том сплету описа, утисака и опажања, Андрић често доноси вредносне судове о поступању и чињењу. Испитаћемо избор речи и структура којима се вредносни судови реализују да би се вредновале особине људи и њихово владање у светлу општеприхваћених моралних и друштвених начела. Базићемо се експлицитним и имплицитним судовима, али и спрегом вредносних судова са осталим доменима система вредновања, које смо горе описали. Анализу ћемо спровести на основу поставки теорије вредновања и путем методе из Мартин и Вајт (2005).

2.2. Анализа узорка

2.2.1. Експлицитни вредносни судови

Експлицитни вредносни судови у узорку који анализирамо донети су одабиром лексике и структура које својом садржином указују на то каквим су вредностима и особинама људи обдарени, или су их лишени. У том погледу, судови могу бити позитивни или негативни, а судећи према методи анализе која се праги у датој теорији, квалификацију одређује пре свега семантика одабране лексике, али и намераван порука целокупне реченице. Као илустрацију експлицитних вредносних судова наводимо следеће примере (знаком + обележавамо позитиван суд, а знаком – негативан):

1) *Ми изузетним људима* [+ друштвена оцена: способност; + друштвено одобравање: доличност] *тако тешко признајемо њихову даровитост* [– друштвено одобравање: истинољубивост], *и то не само за живота, што је готово правило, него и после смрти њихове!*

(Знакови поред пута)

У овом примеру ради се о негативном суду о човековој склоности да из сујете или гордости не уважава оне који су се својим делима или узорним животом узвисили, и то у реченици *тешко признајемо њихову даровитост*. Овим судом се вреднује истинољубивост. С друге стране, они који се истичу својим способностима и назорима описани су придевом *изузетан*, те је у том придеву садржан позитиван суд и друштвене оцене и друштвеног одобравања.

2) *Само људи богате, стваралачке природе* [+ друштвена оцена: узорност, способност] *имају способност да се живо и дубоко заинтересују* [+ друштвена оцена: способност] *и за ствари за које немају никаква личног интереса* [+ друштвена оцена: истрајност; + друштвено одобравање: истинољубивост], *и које чак ни њиховој сујети не угађају* [+ друштвено одобравање: истинољубивост].

(Знакови поред пута)

Придеви *богата* и *стваралачка* уз именицу *природа*, као и прилози *живо* и *дубоко* уз глагол *заинтересовати се*, су експлицитна позитивна друштвена оцена способности обдарених и марљивих људи. Уз то, реченицом (*заинтересују и за ствари*) које немају никаква личног интереса донет је позитиван суд ради похвале доследности и некористољубивости, а реченицом које чак ни њиховој сујети не угађају вреднују се врлине скромности и неславољубивости.

3) *А напротив, човек који је без духа и без вредности* [– друштвена оцена: способност], али који уме да чека, то јест који *има ту пасивну снагу тупог, анималног дреждања и моњања, будног куњања и подмуклог вребања* [– друштвена оцена: узорност], *тај готово увек дочека и постигне оно што жели, свакако пре него предузимљиви и даровити људи лишени те способности* [+ друштвена оцена: способност].

(*Омерпаша Латас*)

Изразима *без духа* и *без вредности* дата је негативна друштвена оцена способности и критикују се они који се не одликују позитивним интелектуалним или другим особинама. Именичке фразе *пасивна снага* и *подмукло вребање* доприносе упечатљивости негативног суда о онима који таворе у монотоности живота, који појачава и поређење са зверима у именичкој фрази *анимално дреждање*. Међутим, у овој оцени крије се иронија, а најпре у контрасту поредбе са вреднима и умешнима, јер је заправо истинска вредност у онима који су *предузимљиви и даровити*.

4) *Људи који сами не раде и не предузимају ништа у животу* [– друштвена оцена: узорност, способност] *лако губе стрпљење* [– друштвена оцена: истрајност] *и падају у погрешке кад суде о туђем раду* [– друштвено одобравање: истинољубивост].

(*На Дрини ћуприја*)

Ове се ради о негативним вредносим судовима о способности и узорности оних који се не прихватају посла, а реализовани су глаголским фразама *не раде* и *не предузимају ништа у животу*. Код оваквих људи одсуство ревности утиче на трпељивост, па је исказ *лако губе стрпљење* негативна оцена истрајности. Као врхунац у вредновању, писац износи осуду њихове рђаве особине да се због свог испразног и бесплодног живота огреше о друге, и каже да *падају у погрешке кад суде о туђем раду*. У овој реченици, судећи према негативној асоцијацији, глагол *пасти* (*падају у погрешке*) сличан је по садржини глаголу *посрнути*, у чему се види његова метафорична употреба са религијском цртом осуде, слично изразу *пасти у грех*.

2.2.2. Имплицитни вредносни судови

Вредновање није увек отворено и експлицитно, већ се оно може у тексту прикривено остваривати. Такви судови се саопштавају, на пример, у виду привидно неутралних описа и чињеница, али они у спреси са контекстом и људским поимањем света, гледишта и убеђења имају тежину вредновања. У том погледу, у теорији вредновања се сматра да се имплицитни судови, нарочито они етичке природе, узимају здраво за готово, у склопу датог контекста, па их саговорник/читалац разуме као изричите, пре него прикривене. Из узорка, издвајамо следеће примере имплицитних вредносних судова:

1) *Као у сновима што бива, људи су прелазили кратко и непосредно од положаја на положај, од части до части, од срамоте до смрти, од беде до славе, само једни у једном правцу а други у другом, обрнутом* [друштвена оцена; друштвено одобравање].

(Травничка хроника)

Овај опис човековог развојног пута, у материјалном и духовном погледу, наизглед је неутралан, јер писац отворено не вреднује човеков пад или узлет, већ само констатује да су људи *прелазили кратко и непосредно од положаја на положај, од части до части, од срамоте до смрти, од беде до славе*. Међутим, човекове врлине или слабости наговештавају се у ономе што писац назива *правцем* животног пута, у коме се неки уздигну, а други посрну (*једни у једном правцу а други у другом, обрнутом*), па се под овом оценом могу уопштено подразумевати све врсте вредносних судова о карактеру, назорима или способностима, и у смислу похвале и осуде.

2) *Жеља за наглим променама и помисао о њиховом насилном извођењу јављају се често међу људима, као болест, и хватају маха понајвише у младићским главама; само, те главе не мисле како треба* [– друштвена оцена: способност], *не постижу на крају ништа и обично се не држе дуго на раменима* [– друштвена оцена: способност].

(На Дрини ћуприја)

Судови о младалачкој занесености су чести у Андрићевим делима. У цитираном одломку, писац доноси негативан суд о непромишљености младих *глава*, користећи синегдоху, и сликовито негативно оцењује неспособност младих да у обузетости идејом о преврату правилно расуђују, те се излажу опасности (*те главе ... обично се не држе дуго на раменима*).

Сличан одломак је и следећи, али се у њему о младалачком полету писац изјашњава са симпатијом, и реченицом *млад човек не види краја*

ни својој снази ни свом времену, која одсликава упорност, доноси позитиван суд о истрајности:

3) *Младићи у тим годинама не беже од питања; они их гомилају са страићу и мере снагу и оштре ум на њима. А чињеница да за већину тих питања не налазе решења, или их налазе више али противречних, њих не збуњује и не плаши, јер млад човек не види краја ни својој снази ни свом времену* [+ друштвена оцена: истрајност].

(„Панорама“)

4) *Јер људи воле такве разговоре о паду и понижењу* [- друштвена оцена: истрајност; - друштвено одбравље: истинољубивост, доличност], *оних који се сувише високо издигну и полете.*

(На Дрини ћуприја)

У анализи експлицитних вредносних судова, под 2.2.1. показали смо неколико примера осуде људске зависти. Писац и у овом сегменту под 4) осуђује поменуту особину, и наглашава је избором глагола *волети* у реченици *људи воле такве разговоре о паду и понижењу*, чиме жели рећи да такви људи негују у себи злобно осећање изазвано туђим успехом, па је ово негативан суд и о карактеру и о моралности.

5) *То је човек-правник, и то онакав какав је влади и државној власти потребан, са изузетном способношћу да у сваком сукобу између државе, с једне стране, и неке мање установе или неког појединца, с друге стране, уме брзо да нађе у неком тексту закона оно место које говори у корист државе, и то јасно и убедљиво* [+ друштвена оцена: способност]. *Често виша власт жели да има таквог човека и да јој буде ту, на дохват руке. Нарочито у оваквим немирним и изузетним приликама. Такви људи су »корисни«* [- друштвена оцена: способност], *уживају наклоност старешина, имају добру плату, иако понекад месецима немају шта да раде* [- друштвена оцена: способност].

(Омерпаша Латас)

Овде Андрић подругљиво говори о ономе који извршава вољу власти и служи јој. Писац таквог човека кроз иронију описује као *човека-правника* и као *корисног*, и имплицитно негативно вреднује његову подобност (*уживају наклоност старешина*) и користољубље, на којима зарађује (*имају добру плату*), иако заправо не обавља никакву делатност (*иако понекад месецима немају шта да раде*).

2.2.3. Вредносни судови у спрези са осећањима

Осећања се у теорији вредновања групишу у три врсте, и то осећања радости или туге, која се тичу емотивног расположења, осећања

сигурности/несигурности, која су у вези са благостањем и добробити, и осећања задовољства/незадовољства, која се тичу остварења циљева. Задовољство/незадовољство и сигурност/несигурност су осећања која су често повезана са вредносним судовима, јер подразумевају радост или потиштеност због успеха односно неуспеха у постигнућима или делатностима у којима учествујемо или којих смо сведоци.

Када се у тексту опишу емоције које прожимају човеково чињење и делање, може се очекивати да ће се код читаоца изазвати реакција са осећања или презира, па су у вези са осећањима судови хвале или осуде упечатљиви. У спречи са вредносним судовима, опис осећања може оставити значајан утисак на читаоца, који у складу са тим описом може имати разумевања за неко понашање или га осуђивати. Овде приказујемо следеће примере из узорка:

1) *Испуњен тим осећањима, у овој тами, он и није онај дневни Гла-синчанин, мали чиновник великог предузећа у Вишеграду, него неки други човек, сигуран и јак, који управља својим животом слободно и далеко-видно, јер се човеку кога потпуно испуњава права, велика и несебична љубав [осећање: радост], па ма била и једнострана, отварају видици, указују могућности и путеви [+ друштвена оцена: способност], који су толиким вештим, амбициозним и себичним људима непознати и заувек затворени.*

(На Дрини ћуприја)

Атрибути *права, велика и несебична* који описују именицу *љубав* указују на интензитет емоције. На овај позитиван опис осећања надовезује се и позитиван суд о способности онога који је тим осећањем испуњен и надахнут да се преобрази и открије нову снагу у себи јер се њему *отварају видици, указују могућности и путеви*. Овде је у питању пишчево запажање да позитивно емотивно расположење може утицати на замах снаге и полет у човеку.

2) *У првој половини живота човек жели и ради оно чега ће се у другој половини стидети [осећање: незадовољство] и одрицати [- друштвена оцена: истрајност], а друга половина му прође у узалудним покушајима да се поправи или бар заташка [- друштвена оцена: истрајност] оно што се радило у првој. Тако се на крају све потиरे и своди на нулу. Остају само кајање и стид [осећање: незадовољство].*

(Знакови поред пута)

Андрић често говори о човековој судбини, пролазности и узалудности живота, а уз то и о осећању очаја који се у човеку због тога јавља. Овде писац има на уму то да у зрелом добу човека обузме осећање срама,

које спада у осећање незадовољства, поводом нечега што је у младости учинио (*човек жели и ради оно чега ће се у другој половини стидети и одрицати*). Узалудност његових напора да то што је учинио измени или потисне у спрези су са осећањима назадовољства у реченици *Остају само кајање и стид*.

Слични судови у спрези са негативним осећањима стида саопштени су и у следећем одломку, у коме се писац осврће на пролазност живота и доноси негативан суд о човековој неспособности да потрошено надокнади, и ту борбу описује реченицом *како је мало и слабо оно што можемо и умемо да предузмемо и учинимо*:

3) *И кад човек помисли како све око нас стално и неприметно чили и нестаје, кида се, троши и измиче, а како је мало и слабо оно што можемо и умемо да предузмемо и учинимо у борби против тога* [– друштвена оцена: способност], *онда би пристао на сваку патњу и свако одрицање, само да се одупре томе злу, онда мора да се застиди* [осећање: незадовољство] *због сваког тренутка одмора, као због дангубе, и због сваког залогоја, као због бацања и раскоша.*

(Госпођица)

4) *У оваквим временима, кад су многи људи уплашени и збуњени или увређени* [осећање: несигурност] *и угрожени у својим интересима, зло се лако прима и везује, и шири даље* [– друштвено одобравање: доличност].

(Омерпаша Латас)

Овај одломак је везан за контекст ратовања у роману *Омерпаша Латас*. У околностима страдања, у људима се јављају негативна осећања страха, пометености и понижености, описана придевима *уплашен, збуњен и увређен*. Ова осећања мењају човеков морал, о чему писац сликовито исказује негативан суд у реченици *зло се лако прима и везује, и шири даље*, имплицитно указујући на нехуману страну човека онда када њиме овлада нека бојазан.

Исти негативан суд очигледан је и у следећем одломку, у коме се осуђује побуда да људи прекрше моралне норме јер у њима се јавља *мисао о греху*, која проистиче из човековог неспокојства одсликаног придевима *притешњен, уплашен и забринут*:

5) *Кад год се људи нађу притешњени, уплашени, забринут* [осећање: несигурност] *приликама и догађајима, у њима се јавља мисао о греху* [– друштвено одобравање: доличност] *и потреба за таквом мисли.*

(Омерпаша Латас)

2.2.4. Вредносни судови у спрези са естетском оценом

Естетске оцене се доносе ради естетског вредновања ентитета или појава. Њима се не вреднује нешто као исправно или погрешно, морално или неморално, као код вредносних судова. Теорија вредновања препознаје три врсте естетске оцене, и то а) оцену утиска о описаном ентитету, б) оцену склада у структури ентитета и в) оцену вредности ентитета, од којих све могу бити позитивне или негативне. Овде се занимамо за естетске судове који се могу тумачити као имплицитни вредносни судови онда када се у њима крије и оцена моралних вредности онога што се посматра из естетског угла (в. MARTIN AND WHITE 2005: 67).

У наредна три примера Андрић је естетске судове донео у сплету са вредносним судовима, тако што је оценио да човек плени лепотом и наочи-тошћу онда када га красе врлине. У опису под 1) оцењује се да складу и лепоти доприносе позитивне особине карактера које *оделу и накиту ... додају нешто сјаја и отмености*; одломак под 2) говори о женама, и писац сматра да честитост надмашује и негативан естетски утисак (*неугледне и опоре на очи, као сеоски хлебац*), што је посебно истакнуто придевом *здрав* у реченици *крију у себи велику и здраву сласт*; у опису под 3) вреднују се они који не причињавају никакав ужитак ни очима ни души, што је казано реченицом *та лепота је изазивачка, бесна*, и сликовито описано у реченици *из многих очију бије шумски мрак*, у којој придев *шумски* асоцира на суровост:

1) *Има таквих људи који оделу и накиту тиме што га носе на себи додају нешто сјаја и отмености* [+ естетска оцена: склад; + друштвена оцена: узорност].

(Травничка хроника)

2) *Има жена које су неугледне и опоре на очи, као сеоски хлебац* [естетска оцена: утисак] *али крију у себи велику и здраву сласт* [+ естетска оцена: утисак; + друштвена оцена: узорност] *за онога ко се не да збунити спољашњошћу него гледа и осећа дубље и стварније* [+ друштвена оцена: узорност; + друштвено одобравање: доличност].

(Знакови поред пута)

3) *И људи су, истина је, необични, сирови, набусити и често непријатни, оделом, речима, покретима* [- естетска оцена: утисак; друштвена оцена: узорност]; *из многих очију бије шумски мрак и нејасна претња* [- друштвено одобравање: доличност]; *и кад су лепи или лепо одевени* [- естетска оцена: утисак, склад], *та лепота је изазивачка, бесна, и као да не даје радости ни оном ко је носи ни оном ко је гледа* [- естетска оцена: утисак].

(Омерпашиа Латас)

2.2.5. Вредносни судови и степеновање

Како смо раније истакли, степеновање се тиче вредновања које се одвија скаларно, и то према параметру степена вредности (интензитет), за својства која се могу поредити, или према параметру блискости прототипу, за категорије које се не пореде (фокус). Како смо увидели у узорку, елементи степеновања могу се повезати са језичко-стилским изражајним средством градације, а писац је вредносне судове о моралним особинама и унутрашњем човековом животу срочио тако да се закључак изведе климаксом градације. Тиме не само да је исказ семантички нијансиран, већ је и вредносни суд упечатљивији јер су и аргументација и експресија интензивирани, како показују следећи примери:

1) *То је човек озбиљан и опште уважен, одмереног држања, сабран и ћутљив* [+ друштвена оцена: узорност]. *Он мало говори, а и од оног што каже половину не разумеш* [степеновање: фокус]. *Толико су његове мисли изнад оног што ми обични људи знамо и можемо да схватимо* [степеновање: фокус]. *Кад чујеш неку његову реч, остаје ти само да идеш збуњен и постиђен кући* [осећање: несигурност], *и да жалиш* [осећање: туга] *што ти природа није дала његову даровитост и што ниси имао прилике да учиш оне школе које је он учио. Мален и сиромашан духом и дотада, осећаш се још мањим и сиромашнијим* [осећање: несигурност; степеновање: интензитет].

(Знакови поред пута)

У овом сегменту, писац доноси позитиван суд о узорности угледног, достојанственог, одмерног и проницљивог човека, чија узвишеност у обичним људима изазива негативна осећања неугодности јер јој нису дорасли, како је описано у реченици *остаје ти само да идеш збуњен и постиђен кући*. Степеновањем негативних осећања код „малих“ људи у реченици *Мален и сиромашан духом и дотада, осећаш се још мањим и сиромашнијим* имплицитно се још више узвисио узвишен човек.

Следећи пример такође садржи позитиван суд о узорности човека кога краси отменост и достојанственост, који је на крају пасуса истакнут путем придева *урођено, велико и достојанствено* уз именицу *господство*, као и тврдњом да се то господство не може опонашати (*које се не може ни објаснити ни порицати, ни подражавати*):

2) *То је један од оних људи што носе своје господство као неко тешко и племенито звање* [+ друштвена оцена: узорност] *које им потпуно испуњава живот; урођено, велико и достојанствено господство које има своје оправдање само у себи и које се не може ни објаснити ни порицати, ни подражавати* [степеновање: фокус; + друштвена оцена: узорност].

(На Дрини ћуприја)

3) *Фелдвобел само рашири руке, слеже раменима, стиште усне и склопи очи, тако да му лице доби неки лукав и учтив израз, непомичан, слеп, глух, какав људи могу да стекну само дугогодишњим радом у древним и трулим администрацијама, у којима се дискреција одавно изродила у бездушност* [степеновање: фокус; – друштвено одобравање: доличност] *а послушност у кукавичлук* [степеновање: фокус; – друштвена оцена: истрајност].

(На Дрини ћуприја)

Како смо раније поменули, Андрић каткад критикује управну власт, а та се критика овде назире у придевима *древна* и *трула* уз именицу *администрација*. О људима у таквој администрацији писац доноси негативан суд, и то степеновањем искварености особина, јер говори о томе да људи у тој служби не само да губе бистрину и свежину духа (*лукав и учтив израз, непомичан, слеп, глух*), већ одмереност прераста у нечовечност, па се у именици *бездушност* крије негативан суд о доличности. Исто тако, покорност прераста у плашљивост, те је у именици *кукавичлук* садржан негативан суд о истрајности.

4) (*Јер, има у једним људима безразложних мржња* [осећање: негативно] *и зависти* [– друштвено одобравање: доличност] *које су веће и јаче од свега што други људи могу да створе и измисле* [степеновање: интензитет].)

(На Дрини ћуприја)

У овом примеру степеновање интензитета негативног осећања нетрпељивости и пакости постигнуто је констатацијом да су у појединцима мржња и завист *веће и јаче од свега што други људи могу да створе и измисле*, што је уједно климакс градације, која негативан суд о доличности чини снажнијим.

5) *Има људи које и најмањи додир са моралном ругобом дубоко узнемири* [осећање: негативно; + друштвено одобравање: доличност] *и после их дуго прати као задах физичке трулежи* [степеновање: интензитет].

(„Ћилим“)

Овде се доноси позитиван суд о онима који препознају и осуђују људе који су у своме моралу посрнули. У реченици *Има људи које и најмањи додир са моралном ругобом дубоко узнемири* врлине чистих душа истакнуте су глаголском фразом *дубоко узнемири*, а исквареност нечасних именичком фразом *морална ругоба*. Степеновање интензитета њиховог презира врхунац има у реченици *после их дуго прати као задах физичке трулежи*.

б) (*Кад људи кроз нараштаје, из дана у дан, из године у годину, раде за другог, и увиђају то и осећају, а немају снаге да ма шта промене* [– друштвена оцена: способност] *у томе и не смеју да покажу своја права осећања* [– друштвена оцена: истрајност], *нагомила се у понеком од њих горчина стотина хиљада људи и десетина поколења* [осећање: негативно; степеновање: интензитет].)

(„Прича о кмету Симану“)

Овде је донет негативан суд о способности, у реченици *немају снаге да ма шта промене*, и истрајности, у реченици *не смеју да покажу своја права осећања*, оних који се не одупиру ономе што им задаје бол и муку. Тај суд је удружен са описом негативног осећања озлојеђености, које је кроз хиперболу *горчина стотина хиљада људи и десетина поколења* интензивирано.

3. Дискусија

У примерима из узорка које смо анализирали приметили смо да су негативни судови саопштени на следећи начин:

- Код експлицитних вредносних судова, негативно вредновање постигнуто је искључиво предикатским реченицама, какве су на пример 1. *тешко признајемо њихову даровитост*, 2. *има ту пасивну снагу тупог анималног дреждања и њоњања, будног куњања и подмуклог вребања*, 3. *не раде и не предузимају ништа у животу*, 4. *лако губе стрпљење* и 5. *падају у погрешке кад суде о туђем раду*;
- Код имплицитних вредносних судова, негативно вредновање постигнуто је такође предикатским реченицама, на пример 1. *те главе не мисле како треба*, 2. *људи воле такве разговоре о паду и понижењу* и 3. *имају добру плату, иако понекад месецима немају шта да раде*;
- У спрези са доменима описа осећања и естетске оцене, негативни вредносни судови саопштени су предикатским реченицама, на пример 1. *зло се лако прима и везује, и шири даље*, 2. *у њима се јавља мисао о греху*, 3. *из многих очију бије шумски мрак и нејасна претња* и 4. *та лепота је изазивачка, бесна*;
- При степеновању, негативни вредносни судови исказани су предикатским реченицама, на пример 1. *у којима се дискреција одавно изродила у бездушност*, 2. *има у једним људима безразложних мржња које су веће и јаче од свега што други људи могу да створе и измисле* и 3. *нагомила се у понеком од њих горчина стотина хиљада људи и десетина поколења*.

За позитивне вредносне судове важи следеће:

- Код експлицитних вредносних судова, позитивно вредновање је постигнуто претежно придевима и прилозима, на пример 1. *изузетним људима*, 2. *људи богате, стваралачке природе*, 3. *да се живо и дубоко заинтересују* и 4. *предузимљиви и даровити људи*;
- У спреси са доменима описа осећања и естетске оцене, позитивни вредносни судови саопштени су предикатском реченицом, нпр. 1. *додају нешто сјаја и отмености*, 2. *гледа и осећа дубље и стварније* и 3. *отварају видици, указују могућности и путевима*;
- При степеновању, позитивни вредносни судови исказани су предикатском реченицом, на пример 1. *урођено, велико и достојанствено господство које има своје оправдање само у себи* 2. *Он мало говори, а и од оног што каже половину не разумеш*.

Што се тиче осталих домена система вредновања у спреси са вредносним судовима, приметили смо неке правилности. Прво, најчешће су описана негативна осећања, и то осећање незадовољства, нпр. именицама *кајање* и *стид*, глаголима *стидети се* и придевом *увређен*, и осећање несигурности, нпр. придевима *уплашени*, *збуњени* и *притешњени*, јер Андрић у својој прози продире у човекове страхове и живо исказује своје разумевање за патњу. Друго, естетске оцене нису никада саме себи циљ, тј. нису дате да би се оценила лепота лика и стаса, већ лепота душе и духа, што се казује запажањима да се неко *не да збунити спољашњошћу него гледа и осећа дубље и стварније*, и да лепота без карактера и духовност *не даје радости ни оном ко је носи ни оном ко је гледа*. Треће, у степеновању у оквиру вредносних судова препознали смо фигуру градације, која опажање чини вернијим, а суд изражајнијим; степеновање је постигнуто поређењима какво је *мржња и зависти које су веће и јаче од свега што други људи могу да створе и измисле*, метафором каква је *морална ругоба* и хиперболом *горчина стотина хиљада људи и десетина поколења*.

Вредносни судови у прози Иве Андрића осим што почивају на богатој лексици, која својом денотацијом и асоцијацијама има удела у саопштавању намераваног значења, превасходно се саопштавају у виду предикатске реченице, као заокружена порука. У теорији вредновања се управо истиче да се, у лингвистичком погледу, саопштавање вредносних судова постиже интеракцијом свих језичких сегмената, и речи и ширих синтаксичких структура у оквиру реченице, тј. оним што се у овој теорији назива казивањем (енгл. wording). Доношење вредносних судова, стога, осим путем описане

формалне анализе књижевног текста свакако би се могло још финалије сагледати преко анализе самантике и прагматики одабране лексике, као и анализе стилских елемената казивања. Што се језика евалуације тиче, позитивним вредносним судовима писац је исказао дивљење према узорном понашању и особинама, док је негативним судовима изнео свој прекор или осуду по-срнутих и клонутих. Можемо рећи да постојање вредносних судова у прози Иве Андрића указује на то да његово дело има дубоких моралних поука, јер вредновање човековог понашања и опхођења, нарави и убеђења помоћу изражајних језичких средстава наводи читаоца да разборито мисли и расуђује о својим поступцима и да о себи и другима развија моралну свест.

Цитирана литература

- ДЕРЕТИЋ, Јован. *Историја српске књижевности*. Београд: Полит, 1983.
- BLOOR, Thomas and Meriel Bloor. *The Functional Analysis of English. A Hallidayan Approach*. Second Edition. London: Arnold, 2004.
- CHRISTIE, Francis and James R. Martin. (eds). *Genres and Institutions: Social Processes in the Workplace and School*. London: Cassell, 1997.
- EGGINS, Suzanne and Diana Slade. *Analyzing Casual Conversation*. London: Cassell. 1997.
- IEDEMA, Rick, Susan Feez and Peter R.R. White. *Media Literacy*. Sydney: NSW Department of School Education. 1994.
- MARTIN, James R. and Peter R. R. White. *The Language of Evaluation. Appraisal in English*. Great Britain: Palgrave Macmillan, 2005.
- MARTIN, James R. "Reading Positions/Positioning Readers: Judgment in English". *Prospect: a Journal of Australian TESOL* 10/2 (1995): 27-37.
- MARTIN, James R. "Beyond Exchange: Appraisal Systems in English". In *Evaluation in Text*, S. Hunston and G. Thompson (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2000: 143-175.

Извори

- АНДРИЋ, Иво. „Панорама“. <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12297>> 10.7.2014.
- АНДРИЋ, Иво. „Прича о кмету Симану“. < <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12297>> 10.7.2014.
- АНДРИЋ, Иво. „Ћилим“. < <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12297>> 10.7.2014.
- АНДРИЋ, Иво. *Знакови поред нума*. <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12210>> 10.7.2014.

- АНДРИЋ, Иво. *Госпођица*. Дерета, 2004.
АНДРИЋ, Иво. *Травничка хроника*. Oktoih, 2011.
АНДРИЋ, Иво. *Омерпаши Латас*. Sezam book, 2011.
АНДРИЋ, Иво. *На Дрини ћурџа*. Evgo-Giunti, 2012.

Violeta Z. Stojčić

JUDGMENT IN IVO ANDRIĆ'S PROSE ACCORDING
TO APPRAISAL THEORY IN SYSTEMIC
FUNCTIONAL LINGUISTICS

Summary

Appraisal Theory deals with linguistic aspects of communicating attitudes, judgments and emotive responses in texts. In this paper we explore evaluative language within the domain of judgment, which is described in the appraisal system of Systemic Functional Linguistics. This domain involves assessing human behavior with regard to ethical and legal issues, and can be classified into social esteem and social sanction. By analysing the prose by Ivo Andrić we wish to study the linguistic resources by which the author expresses his attitude towards the behavior and disposition he evaluates, both in explicit and implicit manner, in positive and negative terms. The linguistic resources of judgment represent evaluative language, which we shall investigate in Serbian literary texts. We shall also explore the segments in which judgment combines with other domains of the appraisal system, such as affect, appreciation and graduation. Regarding the fact that the appraisal system has only been studied in English, we wish to apply the methods and the apparatus of Appraisal Theory text analysis to the description of Serbian literary texts.

Keywords: Appraisal Theory, interpersonal metafunction, evaluative language, judgment, social esteem, social sanction.

